

УДК 94(477)«1917–1918»

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.2.02>

Ігор Альбертович Логвиненко,

*кандидат історичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави і права (завідувач);*

 <https://orcid.org/0000000315054418>,
e-mail: igor_logv@ukr.net;

Євгенія Сергіївна Логвиненко,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра конституційного і міжнародного права (доцент);*

 <https://orcid.org/0000-0002-7687-843X>,
e-mail: evgeniyalogvinenko11@gmail.com.

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВЗАЄМВІДНОСИНИ В 1917–1918 РОКАХ: УРОКИ ІСТОРІЇ

Проведено порівняльний аналіз українсько-російських взаємовідносин доби Української Центральної Ради та сучасного періоду. Показано характер та ідеологічне підґрунтя стійких тенденцій у політиці Росії стосовно України. Визначено схожість у підходах російської центральної влади до так званого «вирішення українського питання». Показано сутність російського шовінізму в розумінні права нації на самовизначення.

Ключові слова: українсько-російські відносини, Українська Центральна Рада, Українська Народна Республіка, Раднарком Росії, держава Україна, Російська Федерація, російський шовінізм, «руський мир».

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Історія українського державотворення переконливо засвідчує, що протягом багатьох століть українці відстоювали своє право на самостійне, незалежне життя, яке можливе лише за умов створення власної держави. Неодноразові спроби проголошення та розбудови національної держави зазнавали невдач, передусім через недостатню згуртованість української нації, яка у вирішальні моменти історії через низку об'єктивних і суб'єктивних причин виявилася неспроможною захистити від зовнішніх агресорів свої здобутки та насамперед право на власне державотворення. От і сьогодні Українська держава переживає надзвичайно складні часи – анексія Російською Федерацією Криму, подальша її військова агресія на сході країни, створення

на окупованих територіях Донецької та Луганської областей маріонеткових проросійських псевдореспублік «ДНР» та «ЛНР», де активно пропагується шовіністична ідеологія так званого «руського миру». Через неоголошену війну Росії проти України постала реальна загроза існуванню національної держави. Саме тому захист від зазіхань «руського миру» – невідкладне першочергове завдання влади та суспільства в цілому. Нині дуже важливо враховувати досвід минулого, зокрема історію державотворення 1917–1921 років, коли так само, як і сьогодні, Росія, керована більшовиками, публічно визнавала «право націй на самовизначення, аж до відокремлення», а на практиці проводила жорстку політику, спрямовану на встановлення підконтрольної радянської влади в Україні та приєднання її території.

Показовою є історія діяльності Центральної Ради, коли через недооцінку зовнішньої загрози, переоцінку власних сил, утопічність ідеологій тогочасні політичні діячі не зуміли консолідуватися і захистити Українську Народну Республіку від посягань Радянської Росії. Отож уроки історії повчальні. Вони свідчать, що доля держави багато в чому залежить від здатності лідерів нації визначати першочергові завдання та приймати правильні, своєчасні рішення щодо їх виконання. Саме тому досвід українсько-російських взаємовідносин 1917–1918 років має враховуватися сучасними вітчизняними політиками, оскільки чимало проблем, які постали перед Українською державою, багато в чому схожі з тими, що свого часу довелося вирішувати керманичам УНР.

Стан дослідження проблеми

Українська революція 1917–1921 років має чималу історіографію. У роботах О. Гавриленка, С. Кульчицького, В. Литвина, Є. Логвиненко, О. Мироненка, В. Мицика, Р. Пирога, О. Реєнта, А. Решодька, О. Рубльова, В. Солдатенка та ін. достатньо повно висвітлені особливості національного державотворення революційного періоду. Не залишалися поза увагою науковців і питання, пов'язані з українсько-російськими взаємовідносинами в 1917–1918 роках. Залежно від авторських завдань визначалися певні пріоритети в дослідженнях. Так, українсько-російські відносини здебільшого розглядалися крізь призму або військово-політичної діяльності Центральної Ради, або боротьби за право українців на самовизначення та державотворення. Такий підхід дозволив історикам, історикам права не лише всебічно висвітлити окремі події та факти стосунків керманичів УЦР з російською центральною владою (Тимчасовим урядом, Раднаркомом Росії), а й чітко визначити характер цих відносин, аргументовано показати, яке місце посідала Україна у планах тогочасної Росії, причинах українсько-російської війни тощо. Доробок вітчизняних науковців дозволяє провести історичні паралелі із сьогоденням і показати характер

та ідеологічне підґрунтя стійких тенденцій у політиці Росії стосовно України.

Мета і завдання дослідження

Зважаючи на вищевикладене, *метою* статті є дослідити в історичній ретроспективі, порівнюючи періоди революційних змін доби Центральної Ради та сьогодення, особливості формування основ політики Росії стосовно України, розкрити характер і сутність ідеології «руського миру». Мета зумовила конкретні *завдання*: здійснити історіографічний аналіз і розкрити ступінь наукової розробки проблематики дослідження; показати сутність російського шовінізму в розумінні права націй на самовизначення; надати порівняльну характеристику українсько-російських відносин доби УЦР і сучасного періоду та дати їм правову оцінку.

Наукова новизна дослідження

Уперше в історико-правовій науці проведено порівняльний аналіз зовнішньої політики доби Центральної Ради та сучасного періоду. Визначено схожість у підходах російської центральної влади до так званого «вирішення українського питання», розкрито сутність «великодержавного» російського шовінізму, ідеології «руського миру».

Виклад основного матеріалу

На початок Лютневої революції 1917 р. до складу Російської імперії входило понад 80 % українських земель. Зречення російського самодержцзя Миколи II від влади підштовхнуло так звані «національні окраїни імперії», серед яких була і Україна, до активної політичної боротьби. Так, уже 7 березня 1917 р. в Києві була створена Центральна Рада, яка стала основою об'єднання національно-патріотичних сил в Україні [1, с. 14–15].

За ініціативи голови УЦР М. Грушевського було ухвалено політичну програму, яка зводилася до вимоги «широкої національно-територіальної автономії України у складі Російської федеративної, демократичної республіки» [1, с. 16; 2, с. 154]. Ці політичні домагання знайшли підтримку українства, і 10 червня 1917 р. Центральна Рада ухвалила I Універсал, який проголошував автономію України [3, с. 219–224; 4, с. 209–212]. Практичне втілення автономії покладалося на сформований 15 червня 1917 р. Генеральний Секретаріат УЦР, який фактично перебрав на себе повноваження уряду [5, с. 86]. Події в Україні викликали гостру негативну реакцію Петрограда. Так, 13 червня 1917 р. Юридична нарада при Тимчасовому уряді, яку очолював Ф. Кокоскін, підготувала офіційну відповідь Петрограда на заяву Центральної Ради щодо автономії України та ухваленого нею I Універсалу. У документі засуджувалось «самочинне проголошення автономії України». Ухвалення Універсалу називалося «актом

відкритого заклону, який загрожує державній єдності Росії та наносить тяжкий удар російській демократії в момент напруженої її боротьби за закріплення великих завоювань революції». Також підкреслювалося, що центральна влада не визнає «за так званим Універсалом українського народу будь-яку силу», та висловлювалася «тверда впевненість» у тому, що «віддана російській революції більшість українського народу його рішуче відкине» [6, с. 43].

Таку позицію Тимчасового уряду стосовно України підтримали делегати I Всеросійського з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів. Загальноросійські політичні партії ухвалювали відповідні резолюції, де засуджували дії Центральної Ради, спрямовані на здобуття автономії України. Лише лідер більшовиків Володимир Ленін публічно заявив про підтримку українських домагань, які охарактеризував як «найскромніші та найзаконніші» [1, с. 27; 5, с. 96]. Як показали подальші події, більшовики таким способом переслідували власні політичні інтереси – завоювання авторитету українців та зміцнення місцевих осередків своєї партії, які спочатку приховано, а потім відкрито протидіяли національно-патріотичним силам у справі розбудови національної державності.

Отже, прагнення українського народу самостійно творити своє життя вкрай негативно сприймалося російським політикумом, який виступив «єдиним фронтом» проти Центральної Ради.

Заклики Петроградського уряду відкласти вирішення «українського питання» до скликання Всеросійських Установчих Зборів Центральною Радою проігнорувала. Побожуючись, що практичне втілення автономії може спричинити послаблення в Україні центральної влади, а українізація військових може призвести до розвалу Південного та Південно-Західного фронтів, Тимчасовий уряд вирішив відрядити до Києва свою делегацію та шляхом переговорів із керманічами Ради досягти вигідного для себе «компромісу» [5, с. 96–98]. На жаль, керівники Ради не мали твердої державницької позиції під час переговорів і пішли на суттєві поступки Петрограду. 3 липня 1917 р. Центральною Радою ухвалено II Універсал, який фактично повторював основні положення договору між УЦР та делегацією Тимчасового уряду [1, с. 28].

За II Універсалом до скликання Всеросійських Установчих Зборів Центральною Радою відмовлялася від самочинного здійснення автономії, водночас у згоді з національними меншинами мала підготувати проекти законів про автономний устрій України для внесення на розгляд Установчих Зборів. Рада зобов'язувалася поповнити свій склад представниками національних меншин та обрати новий склад Генерального Секретаріату, який у разі затвердження його Петроградом мав стати «носієм найвищої краєвої влади Тимчасового уряду на Україні» [3, с. 278–284; 7, с. 347–348].

Отже, історія ухвалення II Універсалу переконливо показує, що соціалістична більшість УЦР виявилася не готовою до самостійного національного державотворення. «Інтернаціоналізм» у психіці та «малоросійство» у свідомості переважної більшості тогочасних вітчизняних політиків стали нездоланною перешкодою на шляху створення власної держави у червні–липні 1917 р.. До того ж російський політикум категорично не сприймав українські домагання автономії, оскільки вважав не можливим існування українських земель поза межами Російської імперії (з вересня 1917 р. – республіки).

Унаслідок Жовтневого державного перевороту в Петрограді до влади прийшли більшовики, які сформували новий революційний уряд – Раду Народних Комісарів (Раднарком) на чолі з В. Леніним [8, с. 226–227]. Більшовики, які до перевороту висловлювали підтримку українству в його домаганнях автономії, тепер кардинально змінюють свою політику. Демагогічно прикриваючись гаслом про право націй на самовизначення, Раднарком через більшовицькі організації в Україні спочатку намагався організувати проведення I Всеукраїнського з'їзду Рад, який мав «мирним шляхом» переобрати Центральну Раду, зробити її більшовицькою. Саме така новообрана Рада мала проголосити радянську владу в Україні та визнати зверхність Петроградського уряду. Свій задум Раднаркому вдалося реалізувати лише частково. I Всеукраїнський з'їзд Рад у Києві повністю підтримав Центральну Раду. Однак більшовицькі делегати перебралися до Харкова, де 11–12 грудня 1917 р. провели свій «I Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, солдатських та частини селянських депутатів», який проголосив радянську владу в Україні. Наступним кроком було проголошення радянської УНР та формування її уряду – Народного Секретаріату. Так на сході України було створено зручний плацдарм, через який радянська Росія почала військовий наступ на Київ.

Більшовицькі лідери були переконані, що існування радянської влади в Росії не можливе без України. Так, виступаючи перед агітаторами-комуністами, Л. Троцький наголошував на неприпустимості виходу України зі складу Російської держави, оскільки, на його переконання, «без українського вугілля, заліза, руди, хліба, солі, Чорного моря Росія існувати не може, вона задихнеться, а з нею і радянська влада і ми з вами... задля досягнення встановленої мети усі засоби однаково хороші... Україна повинна бути нашою, і нашою вона буде тільки тоді, коли буде радянською» [9, с. 35–36].

Раднарком Росії надавав чималу фінансову підтримку більшовицьким організаціям в Україні. Член Київської організації РСДРП(б) Ф. Гнеповський згадував, що лише у грудні 1917 р. українські більшовики отримали 3 млн 200 тис. карбованців. Цікавим є той факт, що саме в цей час Центральна Рада просила у Петрограда 500 тис. карбованців для стабілізації фінансової системи й економіки на той час

вже проголошеної Української Народної Республіки. Варто зазначити, що цей запит було зроблено в умовах війни, коли радянські війська вже захоплювали українські території. Звісно, що Раднарком залишив поза увагою всі звернення та прохання УЦР [10, с. 93].

Відсутність у тогочасних українських політиків твердої державницької позиції, на думку І. Лисяка-Рудницького, пояснювалась тим, що в порівнянні з іншими східноєвропейськими націями «процес кристалізації модерної нації відбувався на Україні з помітним запізненням». Якщо в поляків, чехів становлення нації передувало досягненню політичної незалежності, то проблема державного будівництва постала перед українцями в той час, коли «вони тільки почали виходити з умов аморфної етнічної маси». Саме ці обставини навесні–восени 1917 р., на переконання дослідника, обумовлювали невисокий рівень національної свідомості мас, кадровий дефіцит керівників-державців, брак необхідного політичного досвіду в лідерів нації та різне їх бачення майбутнього устрою України [11, с. 11].

В українській політиці сформувалися дві альтернативні концепції національної державності – «федералістична» і «самостійницька». У березні–листопаді 1917 р. соціалістична більшість УЦР на чолі з М. Грушевським уважала, що національний політикум має поставити собі за мету входження України до «всесвітньої федерації». Голова Центральної Ради писав: «Всеукраїнська федерація для нас не є чимось особливо цінним... ми хочемо федерації всесвітньої» [12, с. 89]. Очільник Генерального Секретаріату В. Винниченко був переконаний, що першим кроком на шляху до омріяної мети є створення нового загальноросійського федеративного уряду, до складу якого мали увійти представники всіх національних окраїн колишньої Російської імперії незалежно від їх політичних поглядів та партійних уподобань [1, с. 41–42]. Безперечно, це була утопічна ідея, проте в листопаді та на початку грудня це питання було одним із центральних на засіданнях Генерального Секретаріату і Малої Ради.

Історія ухвалення III Універсалу і його зміст свідчили про неспроможність соціалістичної більшості Ради вчасно приймати вагомі політичні рішення, адже документом, з одного боку, проголошувалась Українська Народна Республіка, де «вся влада творити лад» на українських землях «належить» Центральній Раді та Генеральному Секретаріату, а з іншого – заявлялось про збереження федеративного зв'язку з Росією [6, с. 55–57]. Уважаючи, що після Жовтневого перевороту в Петрограді Україна мала всі можливості здобути повну незалежність, І. Лисяк-Рудницький цілком слушно назвав III Універсал «анахронізмом уже в момент його прийняття» [11, с. 12].

Лише з проголошенням радянської влади в Харкові і початком наступу військ радянської Росії на Київ керманічі Ради усвідомлюють необхідність самостійного державотворення, але час було втрачено.

Війська Раднаркому швидко просувалися до Києва. На всі заклики та звернення українських урядовців до Петрограда пояснити причини військового вторгнення та припинити агресію відповідь була одна – радянська Росія не воює з Центральною Радою, а «війна йде між двома УНР – харківською та київською» [13, с. 171].

З ухваленням Радою 9 січня 1918 р. IV Універсалу розпочався самостійницький етап національного державотворення. Українська Народна Республіка проголошувалася самостійною, вільною, незалежною, суверенною державою українського народу [4, с. 217–221]. Створювався новий уряд (Рада Народних Міністрів) та визначалося його найголовніше завдання – «вичищення» Української держави від «насланих з Петрограду насильників, які топчуть права Української Республіки» [4, с. 219]. Попри загальну небезпеку всередині УЦР не було єдності, внутрішньопартійні протиріччя та чвари не вщухали, вузькопартійні інтереси превалювали над загальнодержавними, що позначилося насамперед на вирішенні аграрного та робітничого питань. Це призвело до втрати авторитету Центральної Ради серед українства. Зрозуміло, що такий національний парламент не міг ефективно протидіяти російській агресії.

Наприкінці січня 1918 р. війська Раднаркому Росії захопили Київ, а Центральна Рада виїхала зі столиці в напрямі Житомира. Чим обернулося для українців перебування під «ноюю радянською владою», повідомляє І. Мазепа: «... тисячі й тисячі українців загинули в цю добу першої навали на Україну московських окупантів..., в багатьох місцях, куди приходили російські більшовики вони не тільки нищили українські “Просвіти”, бібліотеки, школи, але заарештовували й тисячами розстрілювали людей, що говорили по-українському, або просто мали при собі які-небудь посвідки, написані українською мовою» [14, с. 52].

Нерішучість керманів Ради та їх інертність у вирішенні нагальних загальнонаціональних та державних проблем стали основними причинами, що призвели до політичної поразки УЦР. 28 квітня 1918 р. німецьке командування вчинило обшук депутатів та заявило про розпуск українського парламенту. Показовою була спроба Центральної Ради врятувати ситуацію ухваленням наступного дня Конституції Української Народної Республіки, але було запізно, час втрачено [15, с. 38].

Висновки

Історія українсько-російських взаємовідносин 1917–1918 рр. почалася. Сьогодні, як і сто років тому, Українська держава змушена відстоювати свою незалежність. Захоплення Росією Криму та подальше її військово вторгнення на сході нашої країни, широкомасштабна інформаційна війна проти України, пропаганда так званого

«руського миру» тощо – це наслідок непримиримої шовіністичної політики Росії. Ця політика не нова, вона багато в чому повторює те, що було в період Української Революції. Зокрема, утворення на сході України маріонеткових псевдореспублік «ДНР» та «ЛНР», через які Російська Федерація де-факто розпочала військову агресію проти України. Усі звинувачення про ігнорування Росією норм міжнародного права, порушення європейської системи колективної безпеки та заклики і звернення лідерів багатьох країн світу, серед яких США, Велика Британія, Франція, Німеччина, Польща та ін., припинити військове втручання в Україні, президент Російської Федерації В. Путін категорично відкидає. Не визнаючи факт агресії, він заявляє про невтручання у внутрішні справи Української держави, де начебто йде громадянська війна. Ігноруючи дійсність, він заявляє про політичний та військовий конфлікт «української влади ДНР-ЛНР» та «націоналістичної київської влади» [16]. Як бачимо, пропаганда та агресивність «руського миру» сьогодні схожа з більшовицькою 1917–1918 рр., в основі якої є демагогія, бажання дезорієнтувати населення, свідоме перекручування фактів і відверта брехня.

Історія українсько-російських взаємовідносин 1917–1918 рр. є показовою для сучасних українських політиків. Одна з основних причин, через яку не вдалося відстояти Українську Народну Республіку, – це відсутність необхідної консолідації національних політичних сил у вирішенні нагальних державних справ (розбудови власних збройних сил, своєчасного вирішення економічних і соціальних проблем, ефективності роботи державних органів влади тощо). Сьогодні також відсутня єдність політичних партій і блоків. Часто депутати відстоюють корпоративні чи вузькопартійні, а часом і власні суто меркантильні інтереси, а загальнодержавні рішення приймаються із запізненням, що негативно впливає не лише на авторитет центральної влади серед громадян, а й на імідж України на міжнародній арені. Отже, необхідно зробити відповідні уроки з минулого задля уникнення помилок сьогодні, коли Українська держава відстоює незалежність у протистоянні з небезпечною путінською, по суті, імперською Росією.

Список бібліографічних посилань: 1. Логвиненко И. А. Политическая деятельность Украинской Центральной Рады. Глобино : Полиграфсервис, 2000. 96 с. 2. Грушевський М. С. Про старі часи на Україні. Коротка історія (для першого початку). Київ, 1919. 160 с. 3. Винниченко В. Відродження нації. Частина I. Київ ; Відень, 1920. 349 с. 4. Історія держави і права України : практикум / за ред. М. Ю. Бурдіна. Харків : ФОРМ Бровін О. В., 2017. 444 с. 5. Дорошенко Д. І. Історія України 1917–1923 рр. : в 2 т. Київ : Темпора, 2002. Т. 1. Доба Центральної Ради. 320 с. 6. Національні відносини в Україні у ХХ ст. : зб. документів і матеріалів /

упоряд.: М. І. Панчук (керівник), І. А. Гошуляк, С. С. Діброва та ін. ; редкол.: І. Ф. Курас (голова), М. І. Панчук, Р. Я. Пиріг, Л. П. Польовий ; Ін-т нац. відносин і політології НАН України. Київ : Наук. думка, 1994. 558 с.

7. Історія державності України : експеримент. підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки, О. Н. Ярмиша. Харків : Одиссей, 2004. 608 с. **8.** Литвин В. М. Україна: доба війн і революцій (1914–1920 рр.). Київ : Альтернативи, 2003. 488 с. **9.** Животко А. Як Совітська Москва завоювала Україну? Львів, б.р. 47 с. **10.** У дні Жовтня: спогади учасників боротьби за владу Рад на Україні / упоряд. Т. М. Колішер. Київ : Політвидав України, 1987. 580 с. **11.** Лисяк-Рудницький І. Історичне есе : в 2 т. Київ : Основи, 1994. Т. 2. 573 с. **12.** Грушевський М. С. Україна окремішна. *Дзеїн*. 1991. № 4. С. 86–90. **13.** Винниченко В. Відродження нації. Частина II. Київ ; Відень, 1920. 328 с. **14.** Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. Київ : Темпора, 2003. 608 с. **15.** Логвиненко І. А. Конституція УНР 1918 року: історія розробки, прийняття та оцінки в історіографії. *Право і безпека*. 2017. № 1 (64). С. 35–39. **16.** Доклад Немцова: Путин. Война // Українська правда : сайт. 12.05.2015. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2015/05/12/7067579/> (дата звернення: 01.05.2020).

Надійшла до редколегії 04.05.2020

Lohvynenko I. A., Lohvynenko Ye. S. Ukrainian-Russian Relationship in 1917-1918: History Lessons

The author has carried out a comparative analysis of Ukrainian-Russian relationship between the days of the Ukrainian Central Rada and the modern period. The character and ideological basis of stable tendencies in Russia's policy towards Ukraine have been demonstrated. The similarity in the approaches of the Russian central government to the so-called "solution of the Ukrainian issue" has been determined; the essence of Russian chauvinism in understanding the right of nations to self-determination has been demonstrated. The causes and consequences of the war between Soviet Russia and the Ukrainian People's Republic have been analyzed. The author has determined the main significant, fateful mistakes of the leaders of the Central Rada within relations with the People's Commissar of Russia, which led to the loss of authority and support of the Ukrainian people for national power and, as a consequence, the collapse of the Ukrainian People's Republic. The nature and essence of the ideology of the so-called "Russian world" have been revealed. It has been concluded that the history of Ukrainian statehood in 1917-1918 is instructive in many aspects, since it shows that one of the main reasons for the defeat of the Ukrainian Central Rada, which ultimately failed to defend the Ukrainian People's Republic, was the lack of necessary consolidation of national political forces in solving urgent state affairs (creation and development of own army, timely solution of social, economic problems, efficiency of work of legislative and executive agencies, etc.). It has been noted that the challenges currently facing the Ukrainian state – Russia's annexation of Crimea, the invasion of its troops in the East, the information war, the propaganda of the so-called "Russian world", etc. – are not new. In many ways, they repeat what happened in 1917-1918. In particular, the proclamation of puppet pseudo-republics "DNR" and "LNR"

in the East of Ukraine, through which Russian troops de facto launched the war against Ukraine. That is why modern Ukrainian politicians need to learn the lessons from the past. Nowadays, when Ukraine is defending its independence from Russia, Ukrainian statesmen and politicians must abandon their narrow party and self-interests and work together to protect national achievements from the encroachments of the "Russian world", the most important of which is the state of Ukraine.

Key words: Ukrainian-Russian relations, Ukrainian Central Rada, Ukrainian People's Republic, Soviet People's Commissar of Russia, state of Ukraine, Russian Federation, Russian chauvinism, "Russian world".

